

Якимова, І. О. (2019). Особливості соціально-психологічної адаптації обдарованих першокласників в умовах Нової української школи. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 2, 57-63. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2019_2_10 (Yakymova, I. O. (2019). Peculiarities of socio-psychological adaptation of gifted first-graders in the conditions of the New Ukrainian School. *Education and development of gifted personality*, 2, 57-63. Taken from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2019_2_10).

SUMMARY

Moroz Ievhen. Structural-functional model of social-emotional skills of younger school students.

The article presents an overview of the features of the formation of social-emotional skills of younger schoolchildren and specifies the essence of the concept of "social-emotional skills of younger schoolchildren". It is emphasized that the formation of social-emotional skills is one of the key factors of a child's full-fledged development, his adaptation to the social environment, and preservation of mental health. Children of primary school age are developing such skills as emotion regulation and effective communication with others. The author of the article emphasizes the importance of implementing social-emotional education programs in educational institutions as an effective way of forming social-emotional skills of children of primary school age. This approach improves their psychosocial adaptation and contributes to the strengthening of mental health, the formation of readiness for school and social interaction.

Key words: socio-emotional skills of younger schoolchildren; stages of formation of social-emotional competence of younger schoolchildren, social skills, emotional skills, structural-functional model.

УДК 376.3.14-121

Тетяна Щетина

Херсонський навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітня школа I-III ступенів» №33 Херсонської міської ради
ORCID ID 0000-0001-8615-7620

Олена Гашенко

Херсонський навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітня школа I-III ступенів» №33 Херсонської міської ради
ORCID ID 0009-0008-6815-589X
DOI 10.24139/2312-5993/2024.04/045-054

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Стаття розкриває важливість урахування інклюзивного підходу в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти; окреслює інклюзію як освітню парадигму, що базується на світоглядних орієнтирах соціальної інклюзії та є складовою стратегії розвитку демократичного суспільства, оскільки спирається на доступність забезпечення якості навчання і виховання, рівноправність. У ній зазначено, що важливим у навчанні дітей з особливими освітніми потребами є урахування психологічних засад організації навчального процесу, зокрема психічного розвитку кожного школяра, що забезпечить повноцінний розвиток учнів і впливатиме на їхню адаптацію в соціальному середовищі.

Ключові слова: *інклюзивне середовище, інклюзивний освітній простір, діти з особливими освітніми потребами, парадигма, психологічні засади, освітня система, аксіологія, стратегія розвитку.*

Постановка проблеми. Буремність життя сучасного українського суспільства, яке живе в умовах постійних повітряних тривоги, ракетних атак, нестачі електропостачання, економічної і соціальної нестабільності, підсилює увагу до питань інклюзії загалом і у сфері освіти зокрема. Адже особливим людям, а також дітям, наразі конче потрібна підтримка і допомога.

Сьогодні інклюзія розглядається як один із стратегічних напрямів розвитку системи освіти в нашій державі, бо право на доступність до якісної освіти гарантовано законодавством всім, хто навчається, незалежно від індивідуальних можливостей, а також з урахуванням різноманітності особливих освітніх потреб.

Реформування освітньої системи на сучасному етапі передбачає, що кожен заклад загальної середньої освіти має бути готовий приймати та задовольняти особливі освітні потреби всіх школярів, тобто бути інклюзивним. Учні з різноманітними освітніми потребами можуть ефективно навчатися у сприятливому середовищі, де ці потреби враховуються усіма педагогами, які працюють з ними та їхніми батьками. І наразі вже є позитивний досвід і напрацювання щодо роботи у цьому напрямі.

Створення інклюзивного середовища у закладі загальної середньої освіти є необхідним для навчання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Адже воно сприяє спільному навчанню, вихованню усіх здобувачів освіти, враховуючи їхні можливості й потреби. Разом з тим, завдяки таким середовищам утворюється інклюзивний освітній простір, де кожен учасник може реалізувати не лише освітні потреби, а й отримати можливості для соціалізації та саморозвитку.

Аналіз актуальних досліджень. Питання упровадження інклюзивного навчання в освітній процес закладів освіти розкривали: О. Баланська, В. Гладуш, Л. Козаченко, Л. Лаврінченко, Т. Мальцева, С. Тітаренко, В. Швед та ін. Загальні принципи та дієві технології інклюзивного навчання досліджували: А. Войтовська, Г. Давиденко, Т. Євась, І. Крамаренко, І. Литвин, Г. Лопатіна, О. Нагорна, А. Панченко, К. Чупіна, та ін.. Про психологічні засади інклюзивності в освіті писали О. Задорожня, Т. Жук, Т. Ілляшенко, А. Копчинська, Д. Макарян, А. Обухівська, Н. Паламарчук, Т. Паланюк, З. Токаленко, Г. Якимчук, зокрема об'єктом їхнього

дослідження більшою мірою став психологічний супровід школярів в умовах інклюзивної освіти та активні форми роботи практичного психолога з учасниками процесу інклюзивного навчання.

Мета статті: окреслення важливості врахування психологічних засад у процесі навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. У системі освіти інклюзивний підхід передбачає розуміння різних потреб дітей, а також надання послуг відповідно до цих потреб. Тож, можна зазначити, що інклюзивна освіта – це такий процес навчання, за якого будь-яка дитина може отримати освіту незалежно від розумових, фізичних особливостей або незалежно від національності, соціального походження та інших відмінностей.

Інклюзія як освітня парадигма базується на світоглядних орієнтирах соціальної інклюзії та є складовою стратегії розвитку демократичного суспільства, бо доступність, забезпечення якості навчання і виховання, рівноправність є важливою вимогою її функціонування. Врахування такого підходу має забезпечити право на якісну освіту всіх школярів шляхом задоволення їхніх головних освітніх потреб. Особливої уваги потребують діти, у яких найбільший ризик виключення зі сфер життєдіяльності суспільства через психофізіологічні, етнічні, культурні, релігійні, мовні та інші особливості (Колупаєва, 2021).

Тож, саме інклюзія, завдяки своїй гнучкості в організації освітнього процесу, здатна надати людям, які потрапили у важкі умови життєдіяльності, а також тим, хто має різного роду труднощі, адекватну форму навчання. Виходячи з цього, інклюзивна освіта спирається на соціальну модель, в основі якої реалізує ідею, що суспільство буде відносини, намагається зрозуміти і сприяти соціальній практиці людей, які належать до культурної, релігійної, етнічної, мовної меншин, обдарованих осіб, таких які мають соціальні, психофізичні, поведінкові відхилення від загальноприйнятих норм або в позитивний, або в негативний бік тощо.

Для реалізації освітнього процесу в школі має існувати інклюзивне середовище, що виходить з того, що кожен учень – неповторна та унікальна особистість зі своїми інтересами, здібностями та потребами. У ньому має здійснюватися індивідуальний підхід у процесі навчання та гнучкість у розробці навчальних програм, що враховують особливості школяра. Також діяльність у межах цього середовища вимагає від педагога високого професіоналізму і містить такі його якості, як

етичність, делікатність, гнучкість, уміння почути і зрозуміти іншого. Інклюзивне середовище формує власну аксіологію, де ключовим принципом є: кожна людина, незалежно від здібностей і досягнень, має право на освіту та підтримку прийняттого рівня знань, самовираження та особистий прогрес, спілкування, дружбу та підтримку.

Інклюзивне освітнє середовище містить у собі сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, розвитку та виховання здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей. Відповідно інклюзивність в освіті сприяє формуванню атмосфери гуманізму, толерантності, добра і милосердя, умінню зрозуміти та прийняти іншого, підвищує ефективність освітнього процесу, сприяє успішній соціалізації та самореалізації особливих школярів, є ефективним засобом комунікації з соціумом і боротьби з дискримінацією.

Інклюзивний процес навчання, зорієнтований на врахування особливостей кожної дитини. У ньому досягається максимально можливий рівень суб'єктності нетипових дітей у навчанні та в житті. Запровадження інклюзивних освітніх стратегій передбачає модифікацію методологічних, змістових, структурних, стратегічних основ. Вони спрямовуються на дітей усіх вікових груп та ґрунтуються на цілеспрямованому зацікавленні до залучення кожної дитини в систему загальної середньої освіти (Колупаєва, 2021).

Головною ідеєю інклюзивного навчання вважається включення дітей з особливими освітніми потребами у життя закладу загальної середньої освіти через створення оптимального шкільного середовища для усіх учнів – із нормативним розвитком та з особливими освітніми потребами. При цьому передбачається надання дітям з особливими освітніми потребами спеціальної допомоги і підтримки на уроках або, за потреби, навчання за межами класу (Loreman, Deppele, Harvey, 2021).

В інклюзивному класі організація освітнього процесу охоплює зміст навчання, процес навчання, соціалізацію, на які поширюються педагогічні підходи.

Серед психолого-педагогічних підходів щодо проведення навчання дітей в інклюзивному освітньому середовищі теоретики і практики виділяють різноманітність способів представлення навчального матеріалу. Учням надаються різні можливості для демонстрації набутих знань, умінь та навичок. У процесі оцінювання, поряд з традиційними методами застосовуються неусталені методи і

прийоми, наприклад вербальні та візуальні презентації, практичне виконання різних завдань тощо.

На думку науковців така різноманітність способів представлення навчального матеріалу враховує можливості й інтереси усіх учнів у класі, підвищує рівень мотивації до навчання (Чайковський, 2015). Учителю у своїй роботі має керуватися окресленими принципами, отже, враховувати відмінність між учнями з погляду індивідуальних потреб, стилів навчання, здібностей, інтересів, щоб не лише задовольняти потреби кожної дитини, а й допомагати виявити власні сильні сторони.

Особливо важливим у навчанні дітей з особливими освітніми потребами (ООП) є урахування психологічних засад організації навчального процесу, зокрема урахування психічного розвитку школяра – сутності первинного дефекту й особливостей його вторинних і третинних проявів, і на цьому підґрунті – введення специфічних корекційно-розвивальних завдань, спрямованих на послаблення та усунення цих проявів, а також формування життєвої компетентності.

Л. Лавріненко стверджує, що створення позитивної атмосфери в шкільному середовищі та за його межами має відповідати потребам усіх дітей та сприяти наданню спеціальної освіти та професійних послуг дітям з особливими освітніми потребами (Лавріненко, 2022).

Україні необхідно для дітей, що перебувають в інклюзивному середовищі закладу загальної середньої освіти створити психологічно комфортне розвивальне освітнє середовище, щоб умовно здорові однолітки сприймали їх як рівних та гідних поваги. Тож, одним з ключових і очевидних є питання взаємного сприйняття та самосприйняття умовно здорових та учнів з ООП, а також створення психологічно комфортного освітнього середовища.

Ситуація інклюзивної освіти містить у собі величезний потенціал для особистісного розвитку всіх учасників процесу. Тому важливо враховувати різні підходи і спиратися на психологічні засади для навчання, виховання й соціалізації дітей в інклюзивних класах.

Урахування психологічних засад під час навчального процесу забезпечить повноцінний розвиток дітей з особливими освітніми потребами, впливатиме на їхню адаптацію в соціальному середовищі. Ці засади допомагають розкрити унікальні потреби та особливості кожної дитини в когнітивній, емоційній сферах, створюють умови для соціального функціонування та підтримки позитивного стимулювання до навчальної діяльності.

Зазначимо про те, що важливим під час навчальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами є урахування унікальних можливостей кожного. Відповідно до цього у закладі загальної середньої освіти розробляються індивідуальні програми і плани, що відповідають потребам і здібностям школярів. Це надасть шанс учневі вивчати матеріал зважаючи на свою спроможність.

Для роботи в межах інклюзивного середовища особливим є позитивне підсилення діяльності, зокрема педагогу варто застосовувати похвалу, підтримку для стимулювання досягнення необхідних позитивних результатів та відповідної поведінки. Учителю доречно частіше звертати увагу на успіхи та досягнення учня. У результаті це сприятиме підвищенню самооцінки та мотивації до подальших здобутків.

Для дітей з ООП надважливим є створення сприятливого соціального середовища, в якому вони відчуватимуть себе прийнятими та включеними у колектив, тобто соціально інтегрованими, де вони є активними учасниками у групових взаєминах і діях.

Емоційна підтримка та розуміння особливих школярів у складних ситуаціях має бути постійною. Разом із тим, має проводитися робота щодо розвитку в них навичок саморегуляції та вміння виявляти свої емоції та почуття для кращого їх розуміння та проведення корекційної роботи.

Професійна діяльність педагога повинна бути спрямована на оволодіння дітьми спеціальними компетенціями, що забезпечують поступове формування у них системи соціальних навичок поведінки, продуктивних форм спілкування з дорослими і однолітками, на основі партнерських суб'єктних відносин.

Саме від особистості викладача та його гнучкого стилю керівництва залежить психоемоційна атмосфера всередині групи, що навчається, створюється доступне середовище навчання, реалізуються принципи сприятливої комунікації, партнерства та співробітництва (Шибастюк, 2021). Учитель, запроваджуючи ідеологію інклюзії, має керуватися високими моральними принципами. Він повинен виявляти гуманність, толерантність, милосердя, доброту, пристойність, терпіння і повагу до іншого/нетипового, не втрачаючи почуття міри та самовладання. Педагог інклюзивного класу не повинен забувати, що саме на ньому лежить відповідальність за фізичне, інтелектуальне, емоційне та духовне здоров'я учнів, тому він сприяє мікроклімату для

отримання різних знань. Будь-яка його інформація має бути позитивною, що не принижує особи учнів. Він повинен бути неупередженим, однаково доброзичливим і прихильним до всіх, хто навчається, зміцнюючи їхню самоповагу і віру в свої сили, показуючи їм можливості вдосконалення. Більше того, викладач заохочує у своїх вихованцях розвиток самостійності, бажання співпрацювати та допомагати іншим.

Оцінюючи досягнення учнів, педагог прагне об'єктивності і справедливості, не завищуючи і не занижуючи штучно оцінки. Учитель повинен мати культуру мови та спілкування, не провокувати скандалів і не ображати нікого, навіть якщо опонент не завжди правий. Головне його завдання вислухати і зрозуміти думку учнів з особливими освітніми потребами, вибудовуючи компромісну модель поведінки. У цілому, в рамках інклюзивної освіти етичний образ педагога як наставника дуже важливий. У проведенні навчальної діяльності в інклюзивних класах варто використовувати різні стратегії та методи психологічної допомоги: діагностика, консультування, тренінг. Крім цього необхідно застосовувати:

- ігрові методи;
- методи рольового моделювання;
- методи сімейної терапії;
- методи поведінкової терапії;
- спеціальні навчальні методи;
- спосіб створення відеофільму тощо.

Все це позитивно буде сприяти емоційному стану особливих учнів та допомагатиме їхній адаптації.

Серед головних психологічних засад у навчальному процесі дітей з ООП є взаємодія з батьками. Вони – ключові партнери у навчанні дитини.

Виділяють п'ять рівнів залучення батьків у цей процес.

– Поінформованість. На цьому основному рівні заклад освіти інформує батьків про існуючі програми, а батьки, у свою чергу, запитують інформацію.

– Участь у діяльності. На цьому рівні батьки в обмеженій мірі залучені до діяльності закладу. Наприклад, вони можуть бути запрошені, щоб бути присутніми у певні моменти навчального та позанавчального процесу.

– Діалог та обмін думками. Тут батьків запрошують, щоб вони могли досліджувати цілі та потреби класу.

– Участь в ухваленні рішень. Тут батьків питають про їхню думку, коли необхідно прийняти рішення, яке вплине на учня. Хороший приклад такого рівня залучення – зустріч для розробки індивідуального навчального плану.

– Достатня відповідальність дій. Це найвищий рівень, у якому батьки приймають рішення разом із закладом освіти, залучені як у планування, так і в оцінку програми навчання. (Психологічний супровід інклюзивної освіти: підручник, 2020).

Форми взаємодії з батьками в інклюзивному закладі освіти залежно від етапу включення:

Підготовчий – просвітництво батьків з питань інклюзивної освіти, проведення батьківських зборів, тренінгів, індивідуальних та групових консультацій, інформування, обговорення питань, пов'язаних з розвитком інклюзивної освіти.

Адаптаційний. На цьому етапі організовується та підтримується рух батьків назустріч один одному з метою їхньої взаємної підтримки та взаємодії.

Етап повного увімкнення. На цьому етапі разом із фахівцями сім'я визначає найбільш комфортний режим перебування учня в закладі загальної середньої освіти, особливості та етапи освітньої та корекційно-розвивальної роботи, оцінює динаміку розвитку, створює аналогічні умови вдома, щоб максимально сприяти соціалізації дитини.

Отже, для успішного навчання і виховання учнів з особливими освітніми потребами варто враховувати їхню унікальність і розуміти потреби й можливості. Необхідно підтримувати їх у намаганні виконувати різного роду завдання самостійно, що надасть можливості до стимулювання та саморозвитку учня. Перебування у комфортних умовах сприятливого соціального середовища допоможе зберегти фізичний та емоційний стан школяра. Урахування індивідуального підходу до кожної дитини, підбір методик роботи з ними забезпечить досягнення максимально можливих результатів у навчанні та допоможе розвитку навичок самопізнання і навчить ефективним стратегіям управління власними емоціями.

Тож, підтримка, розуміння, турбота, повага до дітей з особливими потребами є надзвичайно необхідними в успішному їхньому розвитку.

Висновки: Окреслене вище дає можливість зробити висновки про те, що, інклюзивний підхід в освітньому процесі закладу загальної

середньої освіти особливо важливий, адже він визначає інклюзію як освітню парадигму, що базується на світоглядних орієнтирах соціальної інклюзії та є складовою стратегії розвитку демократичного суспільства, яка спирається на доступність забезпечення якості навчання і виховання, рівноправність.

Урахування психологічних засад у навчальній діяльності дітей в умовах інклюзивного середовища допомагає створити сприятливі умови для їхнього розвитку та самореалізації. Сприяє увазі та розумінню до їхніх потреб і можливостей. Застосування індивідуального підходу, позитивного підсилення, емоційної підтримки, соціальної адаптації та інтеграції створює умови для формування позитивного самовизначення дітей з особливими освітніми потребами та розвитку їхнього потенціалу.

Подальші дослідження варто проводити у напрямку підбору ефективних технологій навчання дітей з особливими освітніми потребами з урахуванням їхнього емоційного стану, а також визначення доцільних і дієвих критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів.

ЛІТЕРАТУРА

- Колупаєва, А. А., Савчук, Л. О. (2021). *Діти з особливими потребами та організація їх навчання*. Київ. (Kolupaeva, A. A., Savchuk, L. O. (2021). *School fears: Types, conditions of manifestation and ways of overcoming*. Kiev).
- Лавріненко, Л. (2022). Інклюзивна освіта в умовах викликів Нової української школи. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*, 18, 165–171. (Lavrinenko L. (2022). Inclusive education under the challenges of the New Ukrainian School. *Bulletin of the Chernihiv Collegium National University named after T. G. Shevchenko*, 18, 165–171.).
- Loreman, T., Deppeler, J., Harvey, D. (2021). *Inclusive Education: Supporting Diversity in the Classroom* (Loreman T., Deppeler J., Harvey D. (2021). *Інклюзивна освіта: збереження розмаїття в інклюзивному класі*. CrowsNest, N.S.W. : Allen&Unwin).
- Психологічний супровід інклюзивної освіти: підручник* (2020) / за загальною редакцією. Т. Докучиної. Кам'янець-Подільський. (*Psychological support of inclusive education: textbook* (2020) / by general editorial office T. Dokuchyna. Kamianets-Podilskyi).
- Чайковський, М. Є. (2015). *Соціально-педагогічна робота з молоддю з особливими потребами в інклюзивному освітньому просторі: монографія*. Київ. (Tchaikovsky, M. E. (2015). *Social and pedagogical work with youth with special needs in an inclusive educational space: monograph*. Kyiv).
- Шибастюк, Т. *Формування психологічної готовності педагогів до взаємодії із дитиною з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання*. URL: <http://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post13.html> (Shibastiuk, T. *Formation of psychological readiness of teachers to interact with a child with special educational needs in the conditions of inclusive education*. URL: <http://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post13.html>).

SUMMARY

Shchetyna Tetyana, Hashenko Olena. Psychological basis of education of school students in an inclusive educational environment.

The article reveals the importance of taking into account the inclusive approach in the educational process of the general secondary education institution; outlines inclusion as an educational paradigm based on worldview orientations of social inclusion and is a component of the development strategy of a democratic society, as it is based on the availability of ensuring the quality of education and upbringing, equality. It states that it is important in the education of children with special educational needs to take into account the psychological foundations of the organization of the educational process, in particular the mental development of each student, which will ensure the full development of students and affect their adaptation in the social environment. It is justified that during the educational activities of special children it is necessary to rely on the unique capabilities of each participant of the inclusive educational environment.

The article provides information that the psycho-emotional atmosphere within the learning group depends on the personality of the teacher and his flexible leadership style, an accessible learning environment is created, and the principles of favorable communication, partnership and cooperation are implemented. It also states that various strategies and methods of psychological assistance should be used in conducting educational activities in inclusive classes: diagnosis, counseling, training. It is noted that among the main psychological foundations in the educational process of children is interaction with parents, as they are the key partners of educators in the child's education. It is outlined the need to support schoolchildren in their efforts to perform various tasks independently, which will provide opportunities for stimulation and self-development of the student. It was found that staying in comfortable conditions of a favorable social environment will help preserve the physical and emotional state of the schoolboy.

Key words: *inclusive environment, inclusive educational space, children with special educational needs, paradigm, psychological foundations, educational system, axiology, development strategy.*